
ПРОГЛАШ

Издание на Филологическия факултет
при Великотърновския университет „Св. св. Кирил и Методий“

кн. 2, 2016 (год. XXV), ISSN 2367-8585

*Маргрета Григорова*¹

НАУЧНОФАНТАСТИЧНИ СЮЖЕТИ И ОБЕКТИ В ПОЕЗИЯТА НА ВИСЛАВА ШИМБОРСКА

Margreta Grigorova

SCIENCE FICTION PLOTS AND MOTIFS IN THE POETRY OF WISLAWA SZYMBORSKA

There are science fiction plots and motifs in the work of Wislawa Szymborska. They can be found in poems such as “Kaluże” (Puddles), “Kilkunastoletnia” (Teenage Girl) and “Ludzie na moście” (The People on the Bridge). Their integration into Szymborska’s poems may be linked to her experimental imagination, non-acceptance of the conventional vision of the world and ability to see the humorous side of the universe and joke about it. In her poetry we can find visions of alternative and possible worlds and attempts to penetrate into “antiworlds” and “antimatter.” The plots and motifs, which were borrowed from science fiction, partially retain their original structural functions within their new poetic context. At the same time, however, they have undergone significant changes, thus also altering their receiving context.

Keywords: *Wislawa Szymborska, science fiction plots, alternative and possible worlds.*

¹ **Маргрета Григорова** (Margreta Grigorova) – проф. д. ф. н., кат. „Славистика“, Филологически факултет, ВТУ „Св. св. Кирил и Методий“, m.grigorova@uni-vt.bg

В творчеството на Вислава Шимборска могат да се открият сюжети, характерни за научната фантастика. Те присъстват в стихотворенията ѝ „Локви“, „Тинейджърка“, „Хора на моста“ и др. и са плод на експерименталното въображение на поетесата, на личната ѝ непримиримост със стандартната версия на света и на уменията ѝ да вижда забавната страна на Вселената и сама да се шегува. В стиховете ѝ откриваме визии на алтернативни и възможни светове, опити за творческо проникване в антисветовете и антиматерията. Заетите от прозаическите жанрове на фантастиката сюжети и мотиви запазват отчасти присъщите си (в рамките на жанра) функции. Но същевременно те са преосмислени в рамките на поетическата система, като променят и самата нея.

Ключови думи: *Вислава Шимборска, научнофантастични сюжети, алтернативни и възможни светове*

Поезия и научнофантастичен дискурс

Вярна на своето пакостно-чаровно бунтарство и експериментално въображение, полската поетеса-нобелистка Вислава Шимборска (1923 – 2012) често си прави шегги със законите на Вселената, вмъквайки се в хилядолетното ѝ творческо приключение. Тя счита, че самата природа се забавлява, докато твори света, че „природата не греша, но обича шегите“ и неведнъж се смее на творенията си – например в „Szkeliel jaszczura“ („Скелет на гущер“). Сътворението и праисторията на Вселената, геологичните перипетии на Земята и палеонтологичните факти полската поетеса пресъздава от „свидетелска“ гледна точка, като превръща научните знания в спектакъл на въображението, както е в „Chwila“ („Миг“), „Atlantyda“ („Атлантида“), „Wołanie do Yeti“ („Зов към Йети“), „Krótkie życie naszych prodków“ („Краткият живот на предците“). Тя обича да играе и да се забавлява с научните хипотези и научната поза, като нерядко ги иронизира и пародира, с интерес разсъждава за ролята на случая и необходимостта в историята на Вселената, напр. в „Pod jedną gwiazdką“ („Под една звезда“), „Wszelki Wypadek“ („За всеки случай“). Тя влиза в ролята на космически пътешественик и се озовава „там

някъде“ от другата страна на Нищото: „от глава до пети в звезди/, дори не помня как бях, когато не бях.“² („Nicość“ / „Нищо“).

В нобеловата си лекция „Poeta i świat“ („Поетът и светът“) Вислава Шимборска разкрива своето скептично-иронично кредо, съчетано с вечното удивление от света, като посочва колко са силни за нея двете кратки думи „Не знам“ и колко е важно, че Вселената, въпреки всичко, е удивително творение:

Всяко знание, което не поражда нови въпроси, е мъртво, губи температурата на живота. (...) Затова ценя високо тези две малки думи „Не знам“. Малки, но много окрилени. Те разширяват пределите на живота вътре в нас и пределите на света, в който виси нашата малка земя. Ако Исаак Нютон не си беше казал „не знам“, ябълките в градината му щяха да се сипят като градушка пред очите му, а той в най-добрия случай щеше да се наведе, да вземе една от тях и да я изяде с апетит. Ако моята сънародничка Мария Склодовска-Кюри не си беше казала „не знам“, щеше може би да се препитава като учителка по химия на госпожици от висшето общество (...).“ (Szymborska 1996)

За свои отличителни белези Шимборска счита „възторга и отчаянието“ („Niebo“ / „Небето“) и неведнъж, иронизирайки самата себе си, се опитва да „коригира“ света или да се докосне до тайната, скрита в неговото непроницаемо устройство.

Често в творчеството на Вислава Шимборска се разиграват сюжети, характерни за научната фантастика. Те са плод на творческото ѝ въображение, основани са както на личната ѝ непримиримост с каузалното (което тя рационално приема и философски осмисля), така и на космогонията на алтернативните и възможните (или хипотетичните) светове³, на творческото проникване в антисве-

² Преводът на цитираните фрагменти е мой – М. Г.

³ В литературоведческите интерпретации на научната фантастика е важно разграничението между алтернативни и възможни светове – неговото прецизиране среща например в статията *Възможните светове на Станислав Лем* (Lem 2003: 207 – 216). Подобно прилагане на тези две ключови понятия към поезията на Шимборска среща например в текста на Станислав Балбус *Възможните светове* (Balbus 1996: 126 – 153). Йежи Квятковски говори за „не-светове“ и за „хипотетични светове“ в *Свят сред не-световете* (Kwiatkowski 1969: 93).

товете и антиматерията. Рано проявената и рано забелязаната от Артур Сандауер „негативна поетика“ или, както я определя Пьотр Михаловски – „поетиката на отрицанието“⁴, е свързана с поетичния интерес на Шимборска към съществуването на несъществуващото, респ., като битието на небитийното, станал един от маркерите на подобен прочит. „Това, което не можеш и да си помислиш,/ вече си го помислил“ – казва Шимборска в „Jarmark cudów“ („Панаир на чудесата“) и така отваря врата към възможните светове.

Анна Венгжинякова, една от проникновените интерпретаторки на поезията на Шимборска, констатира трезво, сякаш за да възпре пораждащата се спонтанно асоциация: „Не, Шимборска не е фантаст. Светът изглежда достатъчно сложен, за да се задълбочиш в неговите шаради. Въображението на Шимборска „обмисля“, (допуска) съществуването на други, сякаш липсващи версии на действителността, която ни заобикаля отвсякъде и която не сме в състояние да обгърнем.“ (Węgrzyniakowa 1996: 56)

Но дали допускането на тези „други, сякаш липсващи версии“ вече не е предпоставка за появата на научнофантастични визии? И възможно ли е те да обитават поезията? Ще се опитаме да докажем, че това е възможно. Считаме, че макар тяхното художествено превъплъщение да е типично за прозата и да е възникнало в нея, то може да бъде „пренесено“ в поезията и нейните фабулно фантазни структури като мотиви и сюжети. Още повече, че това става въз основа на творческо мислене, познание и светоглед, сродни на тези, които прозаичите фантасти проявяват в своите произведения: както при тях, така и при Шимборска научното и мисловното вникване в Космоса е импулс за пораждането на фантазната фабулност, характерна за научната фантастика. Поетическите обекти на Шимборска принадлежат както към космологията, геологията, палеонтологията, праисторията, кибернетиката, роботиката и др., така и към философията, която се опира на тези науки и създава мост към литературната интерпретация.

⁴ Анна Венгжинякова сумира синонимните определения на няколко критици – Артур Сандауер, Йежи Квятковски, Пьотр Михаловски. (Węgrzyniakowa 1996: 56).

Известният полски фантаст Станислав Лем подчертава в своето забележително есе „Фантастика и футурология“, че фантастичното при science fiction обхваща „както неща, които в момента не съществуват, макар и да могат да възникнат, така и такива, каквито няма и може би никога няма да има, но и те „биха могли“ да съществуват и тяхното съществуване ни най-малко не противоречи на законите на Природата“ (Lem 1970: 15). Именно това съгласуване със законите на природата на въображаеми събития и неща, случващи се в едно космологично пространство, е много характерно за света на Шимборска. В творчеството ѝ можем да открием заети от прозаическите жанрове на фантастиката сюжети и мотиви, които запазват отчасти присъщата си (в рамките на жанра) функционалност, но същевременно добиват и нови функции, като модифицират и самата поезия. Те се проявяват в контекста на едно комплексно авторово мислене, в което съществена роля играе връзката между творческа философия, науки (естествени и точни) и въображение – една връзка, която е основополагаща за жанровете на научната фантастика. Затова, обратно на изявената по-горе констатация на Анна Венгжинякова, четейки поезията на Шимборска по набелязания по-горе начин, ще кажем обратното: Да, Шимборска е фантаст. Тя е фантаст в поезията – нещо нетипично, но даващо пример за взаимообмен и пропускливост между родово-жанрови конвенции.

За какви именно фабули става дума?

Въображението на Шимборска е обзето от податливата на експерименти флуидност на времето, от космическата история на Вселената и нейните загадъчни обекти, от геологичната еволюция на Земята. В нейните стихове е възможно да се срещнеш със своето някогашно Аз в „Kilkunastoletnia“ („Тинейджърка“), да спреш времето – „Ludzie na moście“ („Хора на моста“), „Fotografia z 11 wrzesnia“ („Фотография от 11 септември“), да посетиш отминали епохи и да се срещнеш с праисторически хора – „Wotanie do Yeti“ („Зов към Йети“), „Szkielet jaszczura“ („Скелет на гущер“), „Krótkie życie naszych przodków“ („Краткият живот на предците“), да видиш как протичат геологичните епохи на земята с техните катаклизми – „Chwila“ („Миг“). Шимборска е запален и същевременно скептичен търсач в

„Atlantyda“ („Атлантида“), успява да я открие насън – „Pochwała snów“ („Похвала на сънищата“), рисува и друг остров на алтернативен свят – този на утопията, където всичко е идеално, но безлюдно, а наоколо има най-много удавници – „Utopia“ („Утопия“). Машината, четяща писмената на измрели цивилизации и артефакти на човечеството, прави изповед в едно от последните ѝ стихотворения „Wyznania maszyny czytającej“ („Признанията на четящата машина“). Краткото време на човешкия живот е осмислено от Шимборска като „единствения повод“ да се опитаме да проникнем отвъд непроницаемостта на съществуването в „Rozmowa z kamieniem“ („Разговор с камъка“). Достигайки до сблъсък с непроницаемостта на камъка, който „няма врата“, тя вижда в нея нещо като самозащита пред нахълтването на човека в тайната на съществуването. Но и свят на възможности. Подобно на виртуалните светове в черните дупки, приемани като алтернативна форма на живот. Със съзнанието, че ние сме само една от многото форми на съществуване и споделяме обща участ, тя се отнася към всички останали дружески, партньорски, опитва се да се заиграе, да ги „заговори“ и да проникне в непонятните им шифри – идея, на която служат упоритите опити за разговор на поетесата с растения, животни и предмети: „Milczenie roślin“ („Мълчанието на растенията“), „Widok z ziarnkiem piasku“ („Пейзаж с пясъчно зрънце“), „Obmyślam świat“ („Обмислям света“). Животът е представен от нея като форма на съвместно пътуване с тях и гледната точка на съществуването може да бъде обърната както от човека към другите същества и форми на материята, така и обратно – от тях към човека.

Тази нейна позиция е подчертана от Станислав Балбус като част от поетиката на възможните светове – от една страна, Шимборска „многократно признава, че нашето „аз“ открива себе си, постига чувството за собствена идентичност единствено и едва тогава, когато се потопи във външния свят, сред другите форми на съществуване, които са по същността си една възможност. В същото време авторката на „Зов към Йети“ обича и обратните експерименти – да гледа към самата себе си и към целия сегашен свят от перспективата на другите, за нас само „възможни“ светове например в камъка, растението, животните, в съществата от други измерения“.

(Балбус 1996: 133) С възторг тя наблюдава като мъдрец и дете как светът (също по детски) играе, докато създава разни форми на съществуване – „в гардероба на природата костюми има много“ („W zatrząsieniu“ / „Сред изобилието“). Вселенското многообразие Шимборска приема като подарък за рожден ден („Urodziny“ / „Рожден ден“). Въображаемо преминава през формите на съществуване по стълбата на еволюцията („Реч в бюрото за намерени вещи“):

Не знам къде оставих ноктите си,
кой ходи, облечен в кожата ми, кой в черупката ми.

.....

Отдавна магнах с перка на това, повдигнах клони,
и си затворих третото око, за да не гледам пропиляното.

В поезията ѝ няма мисъл без медитативно въображение, както няма и философия без човешко съпричастие и без съдружието на естествените науки и всекидневната картина на света. Креативното, съпричастно въображение е подплата на мисълта, екран на творческото виждане и машина на времето.

Алтернативното „издание“ на света

Стихотворението „Обмислям света“ е един от програмните текстове на Шимборска, в които тя създава, „издание второ, поправено“ на света, т.е. негова алтернативна версия, в която можем да констатираме поредица фантастични елементи. Неслучайно то е определяно и като антиутопия (Ligeża 1996: 82). Иронична и скептична както винаги, Шимборска първо показва, че това поправено издание притежава весела безмисленост (поезията не може да промени съществуващото по друг начин, освен във въображението): то ще служи „за гребен на плешивите“, „на меланхолиците за плач“, „на идиотите за смях“. В какво се състои авторската ѝ съ-демиургия? В първа глава на новото издание Шимборска вписва посочения вече програмен за нея разговор с животни и растения, където за всеки животински или растителен вид има речник – идея или по-скоро поетична фантазия, която пронизва поредица нейни стихотворения. Във втора глава става дума за вселенското време, което „има право да се меси във всичко“. Но това ваятелско време, което създава света на космичните и земните форми и толкова я вълнува като

творчески процес, не трябва да има власт над влюбените, които са с твърде крехки души. Там времето спира или става по-нежно и грижовно. Така е и в третата глава от алтернативното издание на света – тя се отнася до страданието. То не трябва да „унижава“ телата, а смъртта може да се случва само насън – болката от нея не трябва да е по-голяма от болката, която причинява розата в ръцете ни с отронващия се от нея лист.

Само такъв свят. Само така да се живее.

И само толкова да се умира.

Всичко друго е

Като да свириш Бах с пила.

Това е нейният „поправен свят“. Не е задължително да се съгласим с правилата на антиутопичния свят, казва тя. Можем да си помечтаем за собствени, по-добри правила. В своя манифестен текст „Możliwości“ („Възможности“) Шимборска обявява, че предпочита „изключенията“ от правилата и изповядва своето символ верую на предпочитанията, в които също се съдържа алтернативен свят. В списъка от предпочитания приказките на Братя Грим са по-важни от първите страници на вестниците, Дикенс стои пред Достоевски, любовта към човека е над любовта към човечеството и е важно да имаш под ръка игла и конец.

Любими форми на алтернативен свят, в които са възможни корекциите и справедливите пакости на въображението, са сънищата и картините. Сънищата са фантазен свят и успешен коректив на обичайната ни действителност, те сбъдват желания и мечти и заслужават апологията „Възхвала на сънищата“. Тъй като те играят важна роля в живота на поетесата, и биографите ѝ им посвещават специално място: те са „Вехтории за спомен, приятели и сънища“ (Wikont, Szczęsna 2012: 227 – 251). В тях тя рисува като любимия си художник Вермер, говори свободно на гръцки „не само с живите“, пише гениални стихове, свири виртуозно на пиано, лети и се приземява плавно в зеленината, диша под вода, успява да види „съвсем реално“ две слънца. Част от силата на сънищата е и това, че събудването от тях е равносилно на живота: „Радвам се, че преди да умра/ все успявам да се събудя“.

Творческо въображение и фантастика

Врата към алтернативните и възможни (вероятностни) светове е креативното въображение на Шимборска. То е източник на фантастични сюжети и въображаеми събития. То е живеецът на нейната „вътрешна биография“, твърде богата, за сметка на изплъзващата се „външна биография“⁵. Срещата с искрите на това скрито живото-описание води по дирите на стиховете, които разкриват вътрешния живот. Шимборска фантазира върху действителността и по този начин я променя. Тъй, както си върви по улиците на Краков, може да инсценира във въображението си цял праокеан и да види как прадревна амфибия минава под колелата на автомобил⁶. Способна е, докато слиза по склона на пролетен хълм, да възстанови хода на праисторическото време и да види във въображението си някогашните геологични катаклизми зад идиличната привидност на пейзажа – фантазия, чиято история можем да разчетем в стихотворението „Миг“. Въображението, което замества паметта, откриваме в начина, по който тя „запомня“ сцена от филм на Бунюел, в която вместо с млада красива жена, любимият актьор на режисьора Фернандо Рей се разминава на улицата със старица с разпуснати побелели коси, която бродира на гергеф лилия... върху парцал. Тя счита

⁵ Формулировка на Анна Биконт и Йоанна Шченсна в биографичния им труд за Шимборска. Въстъпителната глава носи показателното заглавие „Външен портрет, вътрешен портрет“ (Bikont, Szcześna 2012: 5 – 14).

⁶ Споменатата фантазия е описана в есето на Шимборска *Съчинение с елементи на разсъждение на тема „море“*, цит. от Катажина Кучинска-Кошани в прев. на Адриана Ковачева: „Когато вървя към Площада по улица „18 януари“ и улица „Кармелицка“, само с един жест от страна на моето въображение, започвам да летя над безкрайна вода. Или, за да си разнообразя маршрута, с мисъл се връщам милиони години назад и се възхищавам на гледката на отстъпващото море. Виждам плитък залив, в който се открояват дълги ивици суша. На оживеното кръстовище между „Кармелицка“ и „Шевска“ забелязвам странно същество, което пълзи по пясъка. Въпреки, че червената светлина на светофара спира движението на пешеходците, това същество – нито риба, нито амфибия – съвсем спокойно се впуска под гумите на един камион, а след момент излиза непокътнато и в прекрасно настроение се отправя към водата. Какво щастие, мисля си, че тази сцена се разыгрва извън правилата на класическото изкуство!“ (Кучинска-Кошани 2012: 4)

тази сцена за есенция на киното, но след време се оказва, че когато гледа филма по телевизията, такава сцена няма, че Фернандо Рей среща на улицата не стара, а млада красива жена. (Bikont, Szczęśna 2012: 14)

В много случаи именно фантазните спектакли, които тя записва в бележника си с една дума или един стих, пораждат стихотворения. Така се случва например със стихотворението „Kałuże“ („Локви“). Дълго време думата „локва“ стои записана в бележника ѝ. Шимборска казва, че я свързва със своя детски страх от локвите. И ето че този страх поражда въображаемото пропадане в локва:

Добре си спомням този страх от детството.
Заобикалях локвите,
най-вече тези пресните, след дъжд.
Бе може би една от тях без дъно,
макар на вид приличаща на другите.

Антисветът в стихотворението „Локва“

Локвата, поетически пресъздадена от Шимборска, може да се окаже интересно времепространство, което, както видяхме от посочения по-горе стих, е безкрайно и бездънно. Има значение видът на безкрайността – дали е изпитана чрез падане надолу към липсващо дъно, или е полет нагоре, преодолял земната гравитация на падането. В подхода към Шимборска спокойно можем да си послужим и с формулата $\pm \infty$ (плюс / минус безкрайност, респ., плюс / свят)⁷. В „Локва“ става дума за падане, което обаче, както ще видим, съдържа траекторията на полета в огледаното небе на локвата. В стиха на Шимборска има значение отразеният горен свят (на небето). Тя се страхува, че ако стъпи в локвата клопка, може да пропадне много надолу и все по-надолу, но падането става всъщност в отразеното от локвата небе и е „полет надолу“. Така може би се стига отвъд отразените облаци:

⁷ Тя самата обича това определение, както личи например в „Атлантида“, където става дума за плюс и минус съществуване между догадките и хипотезите, между нейното съществуване и несъществуване. Често е употребявала тази фраза в разговори. Така именува и глава от монографията си цитираната по-горе Анна Венгжинякова.

Ще стъпя, цяла ще потъна изведнъж,
ще почна да летя надолу
и още по-дълбоко и надолу
в посоката на облаците отразени
а може би и по-далеч.

За да разберем по-добре посоките на безкрайността, можем да си помогнем с друго стихотворение – „Небето“, в което Шимборска обявява, че „от него трябва да се почне: небето“, че то я изпълва и „лепне по клепачите“ и че „това, което пада в пропастта, то пада от небето във небето“. Това означава, че посоките „падане – излитане“, характерни за света на земната гравитация, се неутрализират, както това става в космическото пространство отвъд планетарната гравитационна обвивка на Земята, където не съществува традиционното земно падане.

Но в локвата все пак надделява пропадането, или по-скоро засмукването. То може да погълне лирическата героиня, да се затвори над нея и никой да не чуе вика ѝ.

А после ще изсъхне локвата
Ще се затвори цялата над мене,
А аз завинаги залостена – къде – там нейде –
с недостигнал до земята вик.

Това пропадане напомня за „долната земя“ от вълшебните приказки, където юнакът се озовава и откъдето трябва да възлезе. Но в космологичен аспект се асоциира с един от най-мистериозните и най-мистифицираните обекти на вселената – черните дупки, около които кръжат основните концепции за Вселената от началото на 20. век, та до наши дни. Черните дупки притежават облика на космически въртопи, могат да бъдат уподобени на космически Бермудски триъгълник, защото според научнопопулярната визия те привличат и поглъщат приближаващите ги обекти. В тях е залегнала представата за антисвят, респ. свят от антиматерия, в който се трансформират след „смъртта си“ звезди с по-голяма маса, преживявайки гравитационен колапс. Същевременно те представляват специфично космическо времепространство, което обещава отговор на много космически загадки и човешки догадки. Техният свят е трудно достъпен, дори почти недостъпен за експерименталното знание, те са обект

преди всичко на теоретичната физика, която борави с математически уравнения и космологични хипотези.⁸ Както предупреждава Джон Бослоу, биограф на известния астрофизик, „господаря на черните дупки“ Стивън Хокинг, те са „невиждани и често пъти неправилно разбираани обекти“, които „по дефиниция са невидими“ и за които „години наред физиците са вярвали, че нищо не може да излезе оттам, включително и светлината“. По думите му самият Хокинг е напълно наясно с тяхното психологическо въздействие върху хората – в разговор е споделял, че названието им има „драматично звучене“, че биха могли да бъдат „хубава метафора на човешкия страх пред Вселената“. Бослоу обръща внимание и на психологическата аура и културната митологизация на черните дупки: „През 70-те години черните дупки започнаха да се налагат като културен феномен (...) Те се превърнаха в честа тема на телевизионни предавания и безкрайни гегове и анекдоти. (...) Черните дупки може да се окажат метафора на нашата съдба или на съдбата на вселената.“ (Бослоу 2004: 69 – 78)

В стихотворението на Шимборска никъде не е употребено определението „черна дупка“, но по всичко личи, че нейната „локва“ носи много от чертите на митологизирания им образ. Тя не е обикновена, а „фантастична“, крие в себе си антисвят затвор, до който интуитивно се докосва първо въображението на детските страхове, а след време поетесата го превръща в обект на своята творческа медитация. Финалът на стихотворението обаче ни спасява от вездесъщата черна участ в черната дупка, той ни поднася приятна, позитивна изненада, която обезопасява страха от потъването във въртопите на вселената. Не всичко лошо, от което се страхуваме, може да се случи, напротив, възспират го „правилата на света“:

Едва по-късно почнах да разбирам:

не всички лоши приключения
се вместиат в правилата на света,
дори да искат
те не могат да се случат.

⁸ Предполагаема черна дупка има в съзвездието Лебед X-1, но и тя не може да бъде експериментално доказана.

Пластичността и релативността на времето – предпоставка за фантастични фабули

В създадената от Шимборска алтернативна вселена можеш да се натъкнеш на разнообразни експерименти с времето и на разнообразни измерения на времето. На тази нейна „особена чувствителност“ посвещава чудесна си студия Данута Опацка-Валасек, разкривайки формите на „релативност“, които притежава времето в поезията на нобелистката. Изследвачката сочи относителността като едно от големите открития на 20. век – обект на космологичните трудове на Алберт Айнщайн, Нилс Бор, Макс Планк, Вернер Хайзенберг, Стивън Хокинг. Изумителни варианти на времевата релативност могат да бъдат открити в поезията на Шимборска и както показва Опацка-Валасек, мигът може да притежава различна вместимост: той може да бъде космическият „дълъг миг“ като мяра за съществуването на Вселената и на нашата галактика, може да бъде и единица мярка за еволюционно време, пропуснато или използвано от вселената, като миг може да бъде определен и човешкият живот, мигът е блясък от Хераклитовата река на времето, която „от тъмното извира и в тъмното се влива“ (Опацка-Валасек 2012: 6 – 9).

Ако трябва да обобщим типа концепция, който доминира в поезията на Шимборска – това е Хераклитовото „всичко тече“. Но и тук Шимборска ни готви изненада, като весело и забавно буквализира концепцията. „W rzece Heraklita“ („В реката на Хераклит“) показва какво е да живееш „буквално“ в Хераклитовата река на времето – то е да си риба сред риби и целият свят на реката да е рибешки. „В реката на Хераклит риба лови риба/ риба реже с остра риба друга риба“. Лирическият герой е най-необичайната риба в нея, защото осъзнава своето съществуване в реката.

Времето се превъплъщава не само в потока на реката, а и в първоматерията на водата, която записва и запаметява събитията. В стихотворението „Woda“ („Вода“) можеш да изслушаш историята на света, разказана от водата. Като първоелемент тя най-добре онаглеждава принципа *pana rei*, капката вода има закодирана памет и може да разкаже за природните гиганти Нил и Ганг, но също така и за ваните, в които се освежават куртизанките, а може би и за Великия потоп. Самото писане е писане върху „вавилонската вода“. Така

Шимборска медитира върху изплъзващата се флуидно-капкова природа на времето, сродява се с него и пътува в него. Интересът към първоелементите, особено към водата, я сближава с натурфилософията на древните гърци, но преди всичко с Хераклит. Тя извършва негова екзистенциалистка парафраза в посока към сюжет с потенциала на научно-фантастичен разказ.

Научнофантастични сюжети – експерименти с времето

В научната фантастика играта с времето е активен източник на сюжети. Една от основните задачи на тези сюжети се състои в преодоляване на необратимостта и еднопосочността на линейното, едноизмерно време, свързано с т.нар. „тройна стрела на времето“⁹. В космологичните теории на 20. век времето показва свойства, прогнозирани и съпреживявани от научната фантастика – първата крачка към това е Алберт Айнщайн, следващи важни крачки правят Стивън Хокинг, Карл Сейгън и Мичио Каку, които допускат и теоретично доказват съществуването на обратимо и многоизмерно време, както и на паралелни светове (теорията за суперструните на Мичио Каку). За поезията всички тези опции са отдавна възможни в метафоричен контекст. Но това, което виждаме при Шимборска, не е само поетична метафора, а може да бъде идентифицирано като научнофантастичен сюжет.

В поезията на Шимборска е възможно е да се срещнеш и разговаряш със самия себе си отпреди години, както се случва в стихотворението „Kilkunastoletnia“ („Тинейджърка“). В едно паралелно, многоизмерно време се срещат като събеседници два различни възрастови Аз-а на поетесата – тинейджърката, написала първите си стихове, някои от които „нищо не вещаят“, и нейната учителка, възрастната вече поетеса, която ги чете и преценява. Разговорът върви трудно, двете Вислави са много различни и времето им тече различно и е относително, по правилата на Айнщайновата теория. Дори имаме уред за измерване на това различно време – часовника,

⁹ Понятие за изразяване на лъчевото време, с което си служи Стивън Хокинг в „Кратка история на времето“. Трите варианта на т.нар. „стрела“ са: психологическа, термодинамична и космологична (Хокинг 1993).

който ни показва как тече времето на едната и на другата Вислава Шимборска. Върху часовничето на тинейджърката то е „колебливо и евтино“, върху часовника на възрастната поетеса времето е „по-скъпо и точно“. Времето е и познавателно състояние. Младата знае по-малко, но е уверена и дръзка в знанията си, възрастната – знае повече, „ала без сигурност“. В света на едната са все още живи роднините, в света на другата – не. Разделят се и на тръгване тинейджърката забравя плетения си вълнен шал, който сближава най-силно двете фигури – той е „изплетен от майка ни за нея – казва Шимборска – още го пазя“. Това множествено „майка ни“ доказва срещата на двете Аз, за едната шалът е току-що изплетен и топли раменете ѝ, за другата е спомен и реликва. И ето, пред очите ни се разиграва типичен сюжет от типа „завръщане във времето“, срещат се два времеви потока и живеещи в тях две времеви фигури на един и същ човек.

В поезията на Шимборска е възможна и друга манипулация с времето – неговото спиране. Не става дума за онази поетична Гьотево-Фаустовска мечта да се спре блаженият миг (нея срещаме в стихотворението „Миг“), а за нещо друго – за сюжет, в който времето е „буквално“ спряно, въпреки законите на вселената. Възможно е да „спънеш“ (спреш) времето на моста, както е направил това художникът Хирошиге Утагава в „Ludzie na moście“ („Хора на моста“). В този случай важно значение придобиват картините като форма на алтернативни светове в поезията на Шимборска. Можем да се замислим: защо точно тази картина от точно този художник. Нека първо я видим чрез словесното описание на стихотворението и към репродукция на коментиранията от него картина.

Отново виждаме Хераклитовата река и водата на времето – реката тече под моста, но в картината всъщност е спряна заедно с плаващите по нея лодки. Хората, тичащи по моста в дъжда, също са спрени в своя бяг. Спрян е и самият дъжд. Спряно е и битието на самия мост – да пренася време. Всичко онова, което тече и вали, образите на движението са нарисувани така в картината, че изглеждат спрени.

*Утагава Хирошиге,
„Вечерен дъжд...“ (19 в.)*

Това е „стоп-кадър“ на времето:
Важно е, че нищо не се случва натътък.
Не сменят облаците ни форма, ни цвят.
Дъждът не се усилва, нито спира.
Лодката плава без да се движи,
Хората тичат по моста
там, дето бяха преди миг.

„Трудно е да отминеш без коментар“, казва Шимборска при вида на цялата образна система от антиномии в тази картина. „Това съвсем не е невинна рисунка“, защото тук „времето е спряно“, то е „пренебрегнато и омаловажено“:

По вина на бунтовника
някой си Хирошиге Утагава,
(особа, която впрочем
отдавна и по реда си е отминала),
времето се спъна и падна.

Спирането на времето е представено като битов инцидент, като пакост, която има значение „едва за няколко галактики“ – типично за шеговитото и забавно ситуиране на нещата у Шимборска. Клопката е заложена от художника-пакостник, който в случая се явява сродна

душа на поетесата, нейна творческа проекция. Но ако прочетем стихотворението докрай, ще видим как неговият финал се осъществява в типичната за тази авторка екзистенциална перспектива на Сизифовото усилие¹⁰. В последната част на стихотворението тя ни казва, че някои виждат в картината самите себе си и своя „никога несвършващ бяг по път безкрай“, чувстват студените капки дъжд по врата и гърба си и самоуверено мислят, че това, което се случва, е действително.

Сюжетът със спирането на времето се осъществява в рамките на една картина, в момента, в който тя става обект на поетичната интерпретация. Такова вписване на творба в творбата можем да открием често във фантастични разкази, романи или филми, чийто сюжет се концентрира върху тайнството на някаква съществуваща, предполагаема или измислена картина. Има предпочитани художници с шифър, считани за тайнствени и превръщани в обект на митове, легенди и мистификации – такива са например Леонардо да Винчи, Франциско Гоя и Паоло Учелло¹¹, а сред българите – например т. нар. Боянски майстор. Един от любимите художници на Шимборска, нидерландският майстор на светлосянката Вермер ван Делф, също е обект на такива интерпретации в сензационната проза и филм. На най-известната му картина „Момичето с перлената облица“ са посветени излезлият през 2000 г. роман със същото заглавие на американската писателка Трейси Шевалие и едноименният филм с участието на Скарлет Йохансон и Колин Фърт в главните роли. Към творчеството му са добавяни и измислени картини, като например „Момичето в хиацинтово синьо“ (1999), както е озаглавен друг сензационен роман, свързан с Вермер – на писателката Сюзан Вриланд.

Макар и да споменава любимия си холандски художник в няколко свои стихотворения и в разговори, под заглавието „Вермер“ четем само кратък и лаконичен, но показателен стих, написан като коментар към картината му „Млекарката“. От стихотворната миниа-

¹⁰ На Сизифовия мотив в поезията на Шимборска е посветена монографията на Анета Вятр *Поезияният Сизиф в ада на съвременето*. Слово за Вислава Шимборска (Wiatr 1996)

¹¹ На шифъра на Гоя и Учело са посветени глави от книгата ми *Очите на словото*. (Григорова 2015).

тюра разбираме, че докато млекарката от картината продължава да налива мляко в глинения съд, „светът не заслужава своя край“. Хераклитовото протичане на времето и живота сякаш е vyplътено и в този шедьовър, където времето тече в струйката мляко – тя ще се излива вечно в картината и никога няма да препълни съда.

Краткото пътуване (но по законите на относителността в поезията на Шимборска то е и космически дълго) през тези стихове предполага завръщане към въпроса, който присъства в главната идея на този текст: Кое именно прави интерпретираните от нас сюжети научнофантастични, а не просто присъщи на поетичното въображение? В тях видяхме категориите на фантастичното, странното и възшебното, съюзени с научното и рационалното отношение към света и създаващи вероятностни или алтернативни версии на света. Въображението и фантазията действат като съюзници на един по същество научен, космологичен експеримент. Относно жанровите параметри, смятаме, че те не са пречка, а настоящият подход може да бъде отнесен и към други подобни на Шимборска поетични светове и подходи, сродни по съдържание и на научнофантастичното, осъществено в прозата. Позоваваме се също и на встъпителните мисли от изследването на Цветан Тодоров „Въведение във фантастичната литература“, в което той сочи, че „всяко изучаване на литературата ще бъде вплетено в това двойно движение – от творбата към литературата (т.е. към жанра) и от литературата (от жанра) към творбата“, при което е особено важен индивидуалният характер на всяко художествено произведение (Тодоров 2009: 10). Настоящата интерпретация се опира и на факта, че някои от сюжетните формули, които разгледахме, са стереотипни за морфологията на прозаическата научна фантастика и че присъстват в поезията на Шимборска, без да губят нищо от тази си природа, като единствено се повлияват от качествата на поетично-философската рефлексия и лиризацията (каквито всъщност можем да открием и пренесени в прозата). Те са плод на нейното творческо, алтернативно и забавно въображение.

ЛИТЕРАТУРА

- Кошани-Кучинска 2012:** Кучинска-Кошани, К. Минута мълчание в памет на Вислава Шимборска. Прев. Адриана Ковачева. // *Литературен вестник*, 2012, № 22, 6 – 9. // **Koshani-Kuchinska 2012:** Kuchinska-Koshani, K. Minuta malchanie v pamet na Vislava Shimborska. Prev. Adriana Kovacheva // *Literaturen vestnik*, 2012, № 22, 6 – 9.
- Опацка-Валасек 2012:** Опацка-Валасек, Д. „За миг съм тук, за миг съм тук само...“ Времето в поезията на Вислава Шимборска. Прев. М. Григорова // *Литературен вестник*, 2012, № 22, 6 – 9 // **Opatska-Valasek 2012:** Opatska-Valasek, D. „Za mig sam tuk, za mig sam tuk samo...“ Vremeto v poeziyata na Vislava Shimborska. Prev. M. Grigorova // *Literaturen vestnik*, 2012, № 22, 6 – 9.
- Тодоров 2009:** Тодоров, Цв. *Въведение във фантастичната литература*, София, Семарш, 2009. // **Todorov 2009:** Todorov, Tsv. *Vavedenie vav fantastichnata literatura*, Sofiya, Semarsh, 2009.
- Balbus 1996:** Balbus, St. *Świat ze wszystkich stron świata. O Wisławie Szymborskiej*, Kraków, Wyd. Literackie, 1996.
- Kwiatkowski 1969:** Kwiatkowski, J. *Remont pegazów*, Warszawa, Czytelnik, 1969
- Lem 1970:** Lem, St. *Fantastyka i futurologia*, t. 1 – 2, Kraków, Wydawnictwo Literackie, 1970.
- Leś 2003:** Leś, M. *Możliwe światy Stanisława Lema* // *Stanisław Lem. Pisarz, myśliciel, człowiek*, red. J. Jarzębskiego i A. Sułkowskiego, Kraków, Wydawnictwo Literackie, 2003, 207 – 216.
- Ligęza 1996:** Ligęza, W. *Marzenie o lepszym świecie* // *Szymborska. Szkice*, Warszawa, Open, 1996.
- Szymborska 1996a:** Szymborska, W. *Odczyt noblowski 1996: Poeta i świat* – http://www.nobelprize.org/nobel_prizes/literature/laureates/1996/szymborska-lecture-p.html
- Szymborska 1996b:** Szymborska, W. *Widok z ziarnkiem piasku*, Kraków, Wydawnictwo a5, 1996.
- Szymborska 2011:** Szymborska, W. *Milczenie roślin*, Kraków, Znak, 2011.
- Szymborska 2012:** Szymborska, W. *Wystarczy*, Kraków, 2012.
- Węgrzyniakowa 1996:** Węgrzyniakowa, A. *Nie ma rozpusty większej niż myślenie. O poezji Wisławy Szymborskiej*, Katowice, Towarzystwo Zachęty Kultury, 1996.
- Wiatr 1996:** Wiatr, A. *Szyfł poezji w piekle współczesności. Rzecz o Wisławie Szymborskiej*, Warszawa, Kram, 1996.